

Végh Attila

„Nem vagy elég nyitott.” Ez a mondat manapság akkor hangzik el, ha címzettje tanújelét adta, hogy elzárkózik bizonyos divatok, devianciák vagy netán perverziók megértésétől. Nemrég egy tévéműsorban – amely a Balaton partjáról tudósított – a műsorvezető így dicsérte egy strandvendég nyitottságát: „Nekem nagyon tetszik, hogy te ennyire bevállalod, hogy nincs tetkód.”

De vajon mit jelent az emberi élet nyitottsága, ha szellemileg innen föltápászkodunk? Mit jelent mondjuk a „költőien lakozik az ember” alaptapasztalatának értelmében? Hogyan szabad, lehet, vagy kell nyitottnak lennünk, hogy önmagunk maradjunk?

Theodor Däubler lehet lélekvezetőnk. Az 1876-ban Triesztben született költő – akit általában a német expresszionizmus atyjának neveznek – így zárja *Dudaszó (Der Dudelsack)* című versét:

„Egy kút csobog felénk, s én neszét lesem egyre.

Hogy vonz! – A kavics ezüstként ragyog.

Mindig úgy érzem, hús vizekkel elcsevegve,

mintha a forrást sosem hagytam volna ott.

A lombon át a jámbor duda nyögve sír fel;

és halld! Hallgatja halkán minden suttogás.

S a duda bűg-zokog, ódon paraszti hittel;

víz, szél, szív – mindent elfog az erdővarázs.

Majd újra bűvöl, távol már, a duda hangja.

Mily közel volt! A csalogány is dalba kap.

Lankad az ár, még egy-egy kis örvényt kavarva.

Körülfon a szél; és valami fojtogat.”

Ebben a versben (Rónay György fordításában) nem a természet, hanem a táj áll előttünk. Természet és táj különbségét a legegyszerűbben így világíthatnánk meg: ha az emberiség varázsütésre eltűnne a Föld színéről, a természet megmaradna, de a táj az emberrel együtt tűnne el. A táj több, mint a fák, folyók és hegyek összessége. A táj bennünk van. Tudták ezt már a régiek is. Platón korában még nem alakult ki a mai értelemben vett tájfogalom, de ha elolvassuk a Phaidroszt, akkor – annak ellenére, hogy itt Szókratész éppen arról beszél: a természet semmit nem jelent neki, csakis a város, az emberek – látjuk, hogy Platón itt a táj jelölésére a *khóron* főnevet használja. Ez helyet, területet, vidéket jelent, de jelenti azt is: *testrés*. A táj tehát valami módon egy velünk, mi vagyunk ő.

A däubleri lírai én határtalan: vonzza a kút; elcseveg a vizekkel; suttogása is figyel, hallgat: a duda hangját hallgatja (amely ráadásul *a lombon át* tör felé); a szél körülfonja; szíve pedig a vízzel és a széllel egy katalógusban említetik. A versben feltáruló igazság a megértés legmélyebb rétegeiben van otthon. Túl van a *pragmatikus megértés* en, amely pusztán arra hivatott, hogy megvilágítsa az eszközvilágunkat elénk állító összefüggést. De túl van a megértés ennél tágabb körén is, nevezetesen azon, amelyet a hermeneutika *egzisztenciális megértés* nek nevez. Ezen önmegértés során azt értjük meg, hogy szabadok vagyunk. Szabadok arra, hogy a ránk hagyományozott értelem-összefüggések megértésén túllépünk. A vers a megértés legmagasabb/legmélyebb régiójában, a *létmegértés* ben mozog. Ez olyan nyitottságot jelent, amely által a világ belép életünkbe. Nem véletlen, hogy ezzel a nyitottsággal éppen egy vers szembesít. A költő az érzékenység eksztázisában (*ek-sztaszisz*, kilépés) őrlöng, kilép magából, a gondolat kisiklik, a szavak tönkremennek. Megnyílt a szokványos létfeledés síkja. Ezen a résen lép be a világ.

A világ ekkor úgy jelenik meg, mint Zeusz Szemelének: szétéget mindent. A villámfényben az áthagyományozott értelem-összefüggések, a szabadság értelme és a létezők létének megértése összeolvad. Ez fáj. A létmegértéssel együtt járó fájdalom (halálfélelem, szorongás) nem pusztán epifenomén. Az ember szabadsága, valamint szorongató magára-utaltsága egy és ugyanaz. (Ezért mondja Bergyajev, hogy az ember nem hogy nem vágyik a szabadságra, hanem egyenesen retteg tőle.) A szabadság és a végesség együttes tudatának hősei az ókori görögök.

Gondoljunk csak Oidipuszra! A vétek, amit elkövet, abban áll, hogy belepillant az emberfölötti világba, abba a terrénumba, amelybe nem lett volna szabad, mert túl van mindenben, ami emberi. Első tette ugyanis Thébában az, hogy megfejti a Szfinx találós kérdését. A helyes megfejtés: *az ember*. Hogy mi az ember, az emberi szintről nem látható, csak magasabbról. Oidipusz azzal, hogy megfejtette a Szfinx rejtvényét, emberfölötti tudásról tett tanúbizonyságot. Ez már hübrisz. Azután nyomozni kezdett apja gyilkosa után, mígnem megpillantotta a rettenetes igazságot. Büntetésül a társadalom csúcsáról annak mélyére zuhan: megvakítja magát, és királyból koldus lesz. Öncsonkítása azt üzeni: nézzétek, itt egy nyomorúságos vak koldus, aki azt hitte, látása emberfölötti, és keresni kezdte a vétkest, miközben az éppen ő maga! A nagy látnok épp önmagát nem látta!

Oidipuszhoz végül kegyes lesz a sors. Élete végére eljut a létmegértésig. Amikor Kolónoszban megjelenik lányával, Antigonéval, egy idegen világosítja fel, merre jár. Az idegen elmondja, hogy ez a hely a mindent meglátó (*panti horózasz*) Eumeniszeknek, a Föld és Sötétség lányainak fennhatósága alatt áll. Oidipusz, aki korábban jóslatot kapott, miszerint végső nyughelyét istennők által őrzött földön találja majd meg, azonnal átlátja, hogy megérkezett.

Az Eumeniszek az Erinnüszökkel azonosak. Ők az átok és a sorscsapás istennői. Homéroszi jelzőjük: *éerophoitisz*, azaz ködben lépdelő. Ha valaki elmulasztja családi kötelességeit vagy egyenesen vérbűnt követ el, az Erinnüszök üldözőbe veszik, és addig hajszolják, amíg el nem nyeri büntetését, és a rend helyre nem áll. Általában vaksággal verik a bűnöst, aki azután saját vesztébe rohan. (Oresztészt is ők üldözik.) A megtért bűnösöket azonban gondjaikba veszik, ekkor jótékony aspektusuk érvényesül, és Eumenidesznek, azaz jóakaratóknak nevezik őket.

Az Eumeniszeket Szophoklész vocativusszal az „ős Sötétség édes lányainak” szólítja (*ó glükeiai paidesz arkhaiu Szkotu*)

. Az ő ligetük tehát az éjszaka őshona. Amikor Oidipusz ebbe a ligetbe megtér, útja végére ér: a partikuláris sötétségtől mint kezdőponttól (amikor ti. megvakítja magát) eljut az általános sötétség földjére, abba a ligetbe, amely a nemlét borzalmas, ám a halandó emberi lét számára mégis megnyugtató küszöbe. A sokat szenvedett vak így szól a hátramaradókhöz:

Jertek, kezem ne fogjátok, hagyjatok,

magam fogom meglelni a szent sírt, amely

e hon földjével eltakarja tagjaim.

Jertek hát, erre jertek, erre hív a hű

kalauz Hermes, és az árnyak asszonya.

Amikor a legmélyebb, transzcendens éjszaka szólít, akkor a belső sötétségre kell hagyatkoznunk: el kell engednünk a világi kezeket, és hagynunk kell, hogy a semmi (vagy Hermész) vezessen tovább. Gyötrelmes utat kellett megtennie Oidipusznak, míg ide jutott. Ám hogy végül nyugalmat talált, ahhoz éppen az kellett, hogy elinduljon, és felkutassa a helyet, amit a titokzatos jóslat megjelölt. Csak itt döbbsent rá, hogy útja éppen a gyötrelmek szívébe, az Erinnüszök hazájába vitte. A gyötrelmeken tehát úgy juthatott túl, hogy azok centrumába hatolt be. Berendezkedett a kínok földjén, így múltak el kínjai. Oidipusz számára a szabadság pillanata akkor érkezett el, amikor elhevert a gyötrelmek centrumában, az Erinnüszök kolónoszi ligetének fűvén. Végigjárta a megismerés stációt.

A szabadság borzalmas kalandja az ő számára akkor kezdődött el, amikor minden, amiben hitt, kérdésessé vált. Ma (azzal együtt, hogy – fel nem ismertem – irtózunk a szabadságtól) nem nagyon értjük, hogyan járhat együtt, hogyan lehet azonos szabadság és borzalom. Az ellentétek ebben a korszakban kizárják egymást. Nem értjük, hogyan jelölhették a görögök ugyanazzal a szóval (*szümploké*) az ölelkezést és a harcot. Ferdinandy Mihály *Az elpusztíthatatlan élet ősképe* című tanulmányában így ír: „A görög kultúra lényeges jellemzőjéül különben helyesen felismert belső ellentétességet érezte Hölderlin is, ki is fejezte – hetven évvel korábban, mint Nietzsche. Ám Hölderlin érezte azt is, hogy ez az ellentét szervesen sarjad az emberi természet alaprajzából [...] Ha erre gondolunk, akkor tárul fel csak szemünk előtt a görög hitrege legnagyobb emberi tanulsága – egyben, modernségünk tükrében bizonyára megértésének legnagyobb nehézsége is: az első pillanatban megzavaró 'nyitottság', ami annyira ellentmond az in-dividuumnak, 'az én zárt egyéniségének' (Madách), minthogy ennek doktrínája az, ami egész világképünket és emberszemléletünket meghatározza.”

Mi már nem értjük azt sem, hogyan volt lehetséges az ókorban, hogy a dolog megjelenése magát a dolgot jelentette, és értetlenül állunk az előtt is, hogy a dolog *kinézete* – miközben már akkor is alacsonyabb létrangot képviselt – mégis részesedett az adott létező

lényegé

ből, hiszen ezek a mozzanatok titokzatos módon áthatották egymást. A görögök nem akadtak fönn azon, hogy az emberben olykor az isten cselekszik, hogy az embernek daimónja súg, hogy az istenek olykor átvadnak egymásba. Mint ahogy azon sem csodálkozott senki, hogy a mítoszoknak rengeteg helyi változatuk van. Senkinek nem jutott eszébe, hogy kihirdesse, az egymásnak ellentmondó variációk közül melyik a kizárólagosan igaz. Azt a nyitottságot, amely a görögöket beleállította saját létezésük határaiba, mi már nem érezzük.

A görög istenek, írja Ferdinandy, „nyitva álltak egymás felé”. És idézi Euripidészt, aki egy töredékében éppen Apollónt nevezi Bakkhosznak. Ezért érti félre Nietzsche, aki diszjunktív módon értelmezi az Apollón-Dionüszosz párost. Mert egyrészt Apollón *vagy* Dionüszosz, másrészt azonban Apollón = Dionüszosz. (És ráadásul ez az egyrészt-másrészt sem kizáró értelmű.)

Az Ananké és Diké bilincsei alatt nyögő világ létezői, ahogy Anaximandrosz mondja, jóvátételt és büntetést fizetnek létrejöttükért, ám létük nyitott, fényteli. A nyitott lét jelképe a tágra nyílt szem. Az értelem, az előrelátás, a tisztánlátás istennője Athéné, akinek egyik jelzője: *glaukópisz*

z . *Glauko*

sz

ragyogót, csillogót jelent, az ebből képzett

glaukópisz

pedig ragyogó szeműt. A kifejezésben jelen van a

glaux

, a bagoly is. „Bagolyszemű Pallasz Athéné” átlát mindenben, még az éjszakán is. Heidegger

A művészet eredete és a gondolkodás rendeltetése

című előadásában fölteszi a kérdést: mire irányul Athéné pillantása? Hová irányul tűnődő tekintete? Ha képesek vagyunk meglátni, hová néz Athéné, az annak lesz a jele, hogy képesek vagyunk megnyílni, és – ahogy Heidegger mondta – „görög módon” megérteni a létet.

„Athéné mindenké előtt már azon nyugtatja pillantását, ami az emberi előállítást nem igénylő dolgokat önmaguktól jelenlétük kialakítottságában hagyja feloldódni. Ezt a görögök kezdettől *ph*

üszisz

nek nevezték” – feleli önmagának Heidegger. Phüszisznek, azaz önmagából kibomlónak, természetnek, létnek.

Athéné aranyló bagolyszemeiben benne van az egész éjszaka, az egész nappal. Látja a létezés határait, márpedig – emlékezzünk Oidipusz emberfeletti megfejtésére – a határokat az látja, aki túl van rajtuk. Annak tekintete a határokon átég. Ezért tud tanácsot adni az embereknek, hogyan közelítsék meg határaikat, és ezért fogja le azoknak a kezét, akik hirtelen felindulásukban áthágnák létük körvonalait, akik szabadságukat belátásuk határain túlra terjesztenék.

És a görögök, akik tanultak Athéné tanácsaiból, se nem zártak önnön in-dividuumukba, se nem váltak a végtelen szerelmeseivé, fausti emberekké. Létezésük határaiban szabadon állva őrizték nyitottságukat. Tudták, hogy „sok van, mi borzalmas, de az embernél nincs semmi borzalmasabb”, és (figyelem: és, nem *de!*) tudták, hogy az emberlét csodálatos, ha az ember képes megfedkezni erről a rettenetes súlyról. Az emlékezetnél semmi nem fontosabb (Platónnál ugye minden tanulás visszaemlékezés), de kell, hogy sorsunk súlyát az élet ragyogásába időnként belefeleljtsük.

Amikor azonban elérkezik létünk nyitottságának pillanata, akkor valami olyasmit érzünk, mint amiről Däubler ír. Verse így zárul: „Körülfon a szél; és valami fojtogat.” Hogy mi az, ami fojtogat, az ezek után, azt hiszem, nyilvánvaló. A létezés nyitottságának, a világban való feloldódásnak a szépsége, és ennek borzalma olyan igazság, amely talán csak műalkotásokban tud megjelenni. Ezzel megint elérkeztünk Dionüszoszhoz és Apollónhoz, valamint a platóni/arisztotelészi katarziszfogalomhoz. De erre már nem kalandozunk el. Visszatérünk esszénk határai közé, és végezetül felidézzük Hölderlin szavait:

„Vágyva vágyom ama jobb hazába,

Anakreon, Alkaiosz felé.

Bár alhatnám oly szűk házba zárva,

mint a marathoni hősöké.

Ó, a szent Göröghonért utolsó

könnyem, ami csordul, ez legyen!

Párkák! hadd csattanjon hát az olló!

Úgyis a holtaké már szívem.”